

Wiesław Alejziak

Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie
Instytut Turystyki i Rekreacji

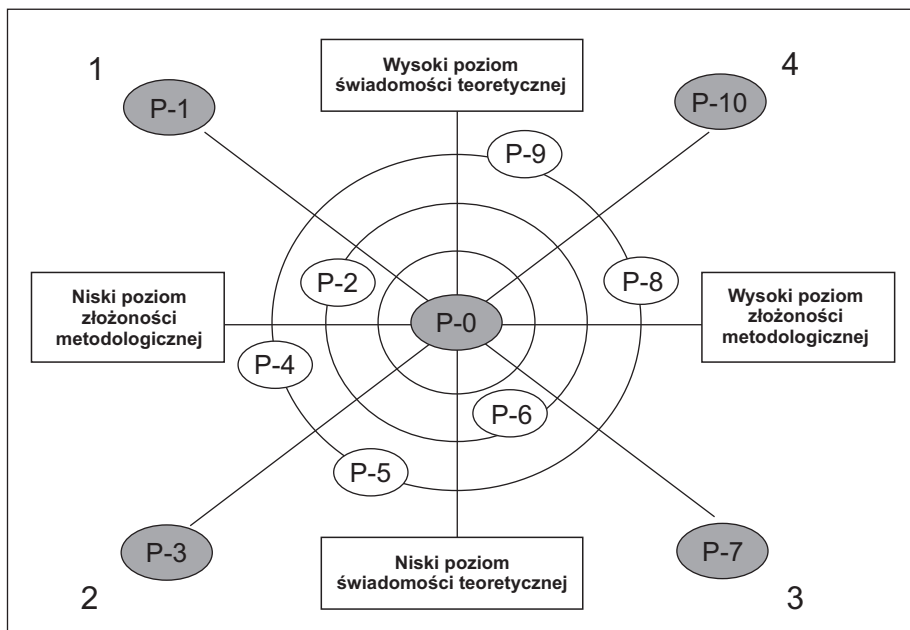
Geograficzne, społeczne i ekonomiczne aspekty turystyki jako przedmiot prac doktorskich w wybranych krajach świata

Wiele przesłanek wskazuje na to, że obecnie studia nad turystyką przeżywają prawdziwy rozkwit. Świadczy o tym między innymi wzrost liczby prowadzonych badań oraz będących ich efektem publikacji naukowych¹. Rośnie także liczba naukowców prowadzących systematyczne badania nad turystyką, przy czym warto zaznaczyć, że reprezentują oni już nie tylko dyscypliny tradycyjnie zainteresowane problematyką turystyczną (takie jak geografia czy ekonomia), ale także zupełnie nowe dziedziny nauki. O postępie w dziedzinie badań nad turystyką świadczy też rosnąca liczba ośrodków naukowych, programów badawczych, konferencji i sympozjów naukowych oraz fachowych czasopism (Alejziak, Winiarski 2003). Z drugiej strony, trzeba jednak obiektywnie stwierdzić, że w porównaniu z tzw. dojrzałymi naukami, dorobek teoretyczny wyłaniający się z badań nad turystyką jest raczej skromny. W dalszym ciągu składa się głównie z indywidualnych, wyizolowanych badań, posługujących się różnymi definicjami i metodami badawczymi. Istotną trudność przy ogólnej ocenie badań nad turystyką stwarza fakt ogromnego zróż-

¹ Można oczywiście dyskutować o tym, czy rosnącej liczbie badań i publikacji towarzyszy wzrost ich jakości. Przeważają jednak opinie mówiące o tym, że postęp jaki dokonał się w ciągu ostatnich kilkunastu lat w dziedzinie badań nad turystyką jest znaczący, por. Alejziak (2005).

nicowania publikacji, co przy niedoskonałym systemie ich oceny², jest zjawiskiem szczególnie niekorzystnym.

Jednym z podstawowych kryteriów oceny prac naukowych jest metodologia badań. Według Danna, Nasha i Pearce'a (1988) przy ocenie badań i publikacji na temat turystyki można posłużyć się swoistą matrycą, pokazującą poziom „świadomości teoretycznej oraz złożoności metodologicznej” poszczególnych prac. Wzajemne zależności pomiędzy tymi elementami oceny można przedstawić w postaci schematu zamieszczonego na rysunku nr 1.

Ryc. 1. Teoria i metodologia w badaniach turystycznych
Źródło: opracowanie własne na podstawie Dann, Nash, Pearce (1988).

Badania lokujące się w pierwszej ćwiartce przedstawionej wyżej matrycy (1) w pewnym sensie dopięro aspirują do tego, aby mogły zostać uznane za dobre. Przywiązują one wprawdzie często dużą wagę do teorii, ale posługują się mało złożonymi metodami badań (np. praca oznaczona symbolem P-1). Podobna – w sensie ogólnej wartości prac, choć zupełnie odwrotna ze względu na przyczyny takiej oceny – sytuacja, dotyczy prac ulokowanych w ćwiartce trzeciej (3), gdzie mamy do czynienia z pracami o wysokim poziomie złożoności me-

² Wprowadzany obecnie w wielu krajach parametryczny system oceny prac naukowych, w dziedzinie badań nad turystyką nie spełnia pokładanych w nim nadziei, głównie ze względu na niedostatek wysokiej klasy (to znaczy punktowanych na tzw. liście filadelfijskiej) czasopism naukowych.

metodologicznej, które cechują jednak raczej niskie walory teoretyczne (np. P-7). Najgorsza sytuacja występuje w ćwiartce drugiej, zwłaszcza jeśli praca plasuje się w okolicach skrajnie dolnej, lewej części matrycy (np. P-3), gdzie mamy do czynienia zarówno z niskim poziomem złożoności teoretycznej, jak i metodologicznej. Z kolei najbardziej wartościowe są badania, które mieszczą się w ćwiartce czwartej (4), gdyż cechują się one nie tylko wysokim poziomem wiadomości teoretycznej, ale również wysokim poziomem złożoności metodologicznej. Górna, skrajnie prawa część tej ćwiartki grupuje prace, w których proporcje są optymalne (P-10). Posługując się przedstawionym wyżej modelem, autorzy tej koncepcji dokonali analizy jakościowej dorobku teoretycznego z zakresu turystyki, uznając, że badania turystyczne zwykle przybierają postać jednej z trzech kategorii: dyskusji teoretycznej, bez solidnych podstaw empirycznych; esejów opisowych, na które składa się głównie materiał impresjonistyczny oraz suchych danych, bez większej wartości teoretycznej (Dann, Nash, Pearce 1988).

Ciekawą typologię prac badawczych wyodrębnionych ze względu na ich charakter i ogólną wartość proponują Zdebski i Winiarski. Została ona wprawdzie sporządzona na podstawie analizy dorobku z zakresu psychologii turystyki, jednak jest na tyle uniwersalna, że może być zastosowana praktycznie w każdej dziedzinie badań nad turystyką. Autorzy wyróżnili następujące typy prac:

a) opracowania powstałe w celach aplikacyjnych, a więc służące bezpośrednio celom praktycznym;

b) badania czysto empiryczne, jednakże mające charakter przyczynkowy, weryfikujące jednostkowe hipotezy, w niewielkim stopniu przyczyniające się do tworzenia ogólnych teorii;

c) studia teoretyczno-koncepcyjne, będące podstawą nowych teorii o znacznej wartości heurystycznej, jednakże na ogół nieoparte na badaniach empirycznych;

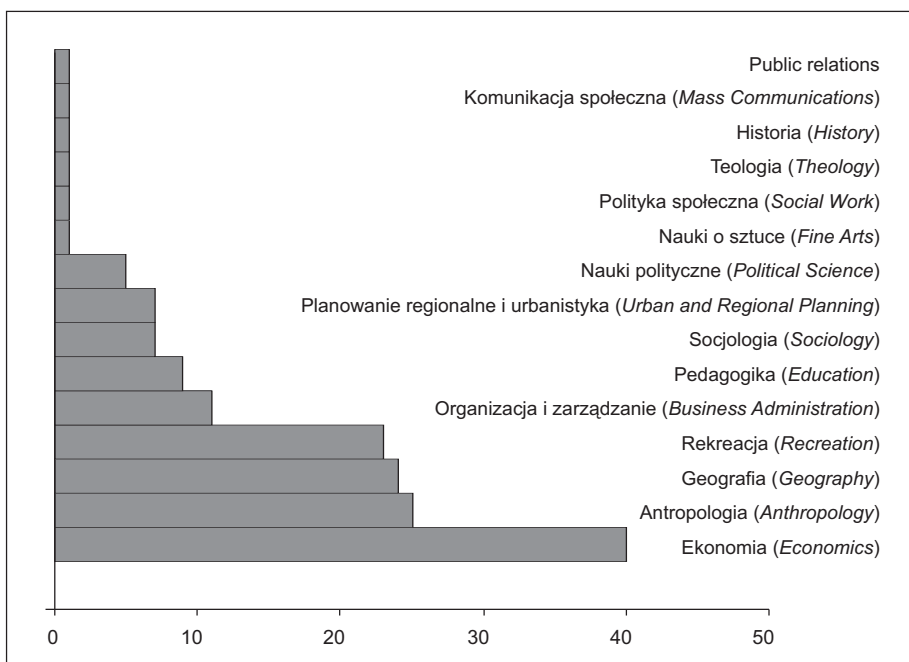
d) studia teoretyczno-empiryczne o dużej wartości eksplanacyjnej i predyktywnej, służące weryfikacji funkcjonujących koncepcji (Zdebski, Winiarski 1991).

W dalszej części tego artykułu interesowano się wyłącznie pracami, które lokują się (a przynajmniej powinno tak być) w górnej części czwartej ćwiartki przedstawionej matrycy oraz czwartym punkcie typologii Winiarskiego i Zdebskiego. Postanowiono bowiem dokonać analizy problematyki prac, na podstawie których przyznawane są stopnie i tytuły naukowe (w przypadku wszystkich sześciu badanych krajów były to doktoraty, a w przypadku Polski dodatkowo habilitacje). Uznano, że prace doktorskie i habilitacyjne nie tylko cechuje wysoki poziom, ale są one również jednym z podstawowych wyznaczników kierunków dalszego rozwoju badań naukowych nad turystyką.

Interdyscyplinarność turystyki sprawia, że stanowi ona przedmiot badań reprezentantów różnych dziedzin nauki. Według J. Lipca (2003), mnogość jej aspektów, a nawet wielość języków jej opisu, lokuje teorię turystyki na pograniczu kilku lub nawet kilkunastu dziedzin nauki. Świadczy o tym między innymi różnorodność dyscyplin naukowych, w ramach których przyznawane są doktora-

ty za badania nad turystyką. Analizy problematyki takich prac pozwalają zidentyfikować dynamikę rozwoju oraz strukturę dyscyplinarną (tzn. według dyscyplin naukowych) badań nad turystyką. Są one jednak prowadzone dosyć rzadko, głównie ze względu na braki oficjalnych rejestrów, które pozwalałyby na tego typu analizy.

Jedne z pierwszych badań na ten temat przeprowadzili Jafari i Aaser (1988), którzy przeanalizowali wszystkie prace doktorskie powstałe na podstawie badań turystycznych w USA i Kanadzie do 1987 r. W badaniach wykorzystano oficjalne komputerowe bazy danych: *American Doctoral Dissertations (ADD)* oraz *Dissertation Abs-*

Ryc. 2. Dyscypliny naukowe, w ramach których przyznane były doktoraty na podstawie badań nad turystyką w USA i Kanadzie do 1987 r.

Źródło: Jafari, Aaser (1988).

tracts International (DAI), w których uwzględnione są wszystkie prace doktorskie od 1861 r., tj. od kiedy to ukazał się pierwszy katalog DAI. Autorzy wzięli pod uwagę tylko te prace, które były bezpośrednio związane z turystyką (musiały ona stanowić podstawowy i wyraźnie wyodrębniony obszar analiz). Wstępnej selekcji prac dokonano na podstawie analizy tytułów i abstraktów prac, z uwzględnieniem czterech słów kluczowych (podróż, podróżnik, turystyka, turysta). Każde streszczenie było analizowane pod kątem bezpośredniego związku z turystyką. Prace, które tylko w pewnym zakresie dotyczyły turystyki zostały pominięte. Poniżej przedstawiono wyniki badań Jafari i Assera (nazwy dyscyplin zostały dostosowane do terminologii używanej w Polsce – w nawiasach podano nazwy oryginalne).

Okazało się, że w analizowanym okresie „obroniono” w sumie 157 prac doktorskich, które powstały w ramach 15 dyscyplin naukowych (według klasyfikacji amerykańskiej). Pomimo że pierwszych pięć doktoratów dostarczyli geografowie, to jednak geografia nie jest dyscypliną, w ramach której przyznano najwięcej doktoratów. Zajmuje dopiero trzecią pozycję, za ekonomią oraz antropologią, a tuż przed rekreacją. W cytowanym artykule autorzy podkreślają dużą dynamikę rozwoju badań w tych dwóch ostatnich dyscyplinach, które – jak sami piszą – odkryły turystykę dopiero w latach siedemdziesiątych.

Z uwagi na wspomniany już duży postęp w badaniach nad turystyką, postanowiono zbadać, jak dalece – od czasu analiz sporządzonych przez Jafari i Aasera – zmieniła się ich struktura dyscyplinarna oraz tempo ich powstawania. Wykorzystano te same bazy danych (ADD i DAI), posiłkując się wykazem sporządzonym przez K. J. Meyera-Arendta, który obejmuje doktoraty obronione w USA i Kanadzie w latach 1987-2000³. W niniejszym artykule, dla celów porównawczych, pominięto doktoraty obronione w latach osiemdziesiątych. Uzyskane wyniki pokazuje tabela nr 1.

Przeprowadzone analizy wykazały nie tylko wyraźny wzrost liczby doktoratów, ale także głębokie zmiany w strukturze dyscyplin naukowych zaangażowanych w badania nad turystyką. W badanym okresie obroniono 330 prac doktorskich, w ramach 25 dyscyplin naukowych. W porównaniu ze 157 pracami, jakie zostały obronione przed rokiem 1988 oraz 15 dyscyplinami „partycypującymi” w nadawaniu doktoratów, które zostały zidentyfikowane przez Jafari i Aasera, oznacza to wyraźny postęp. Na szczególne podkreślenie zasługuje wzrost liczby dyscyplin naukowych przyznających doktoraty, co świadczy o postępującej dywersyfikacji badań turystycznych. Ciekawych wniosków dostarcza analiza dyscyplin, w obrębie których nadawane były doktoraty. Otóż ekonomia, na którą wcześniej (tj. w badaniach Jafarii i Assera) przypadał co czwarty doktorat z zakresu turystyki, utraciła swoją dominującą pozycję. W całej dekadzie lat dziewięćdziesiątych uzyskano w ramach ekonomii zaledwie 19 doktoratów, co stanowi 5,7% prac doktorskich i plasuje ją dopiero na siódmej pozycji wśród dyscyplin najbardziej zaangażowanych w badania z zakresu turystyki. W porównaniu z wcześniejszymi badaniami, zwraca uwagę szybki rozwój badań w ramach dyscypliny określanej w USA i Kanadzie jako *rekreacja (recreation)*, która – dosyć niespodziewanie – stała się najbardziej popularnym kierunkiem badań nad turystyką.

Na podkreślenie zasługuje także fakt, że w przedstawionym wykazie znajduje się doktorat, przyznany w ramach dyscypliny określonej w tym zestawieniu jako „turystyka” (*tourism*)⁴. Jest to pierwszy i jedyny znany mi przypadek nadania

³ Wykaz ten, stanowi uzupełnienie wyników wcześniejszych badań tego autora, opublikowanych w pracy: Meyer-Arendt (2000).

⁴ Doktorat ten przyznano za pracę pt. *Monitoring and exploring united states international travellers behaviours in Canada. Development application of index scores*, której autorem jest Huan Tzung-Cheng – numer katalogowy pracy: 17058(12A):4807. Autor jest uznanym już obecnie naukowcem, o czym świadczy m.in. funkcja jednego z redaktorów czasopisma *Advances in Hospitality and Leisure.*, wydawanego przez Elsevier (wydawcę *Annals of Tourism Research*).

Tab. 1. Doktoraty przyznane na podstawie badań nad turystyką w USA i Kanadzie w latach 1990-2000.

Dyscyplina naukowa	1990	91	92	93	94	95	96	97	98	99	2000	Suma	%
Rekreacja (<i>Recreation</i>)	6	7	6	6	10	9	12	11	5	3	9	84	25,45
Antropologia (<i>Anthropology</i>)	2	1	2	3	3	2	5	4	8	7	6	43	13,03
Geografia (<i>Geography</i>)	2	4	1	3	3	7	4	5	7	3	2	41	12,42
Historia (<i>History</i>)	2	1	1	1	1	1	3	8	2	3	5	27	8,18
Organizacja i zarządzanie (<i>Business Administration</i>)	1	1	1	2	5	4	6	2	2	3	27	8,18	
Pedagogika (<i>Education</i>)	1	2	2	1	2	2	3	2	4	3	22	6,67	
Ekonomia (<i>Economics</i>)	3	1	2	2	1	3	1	2	2	1	19	5,76	
Planowanie regionalne i urbanistyka (<i>Urban and Regional Planning</i>)	1	2		1	4	1	2	1	3	2	1	13	3,94
Socjologia (<i>Sociology</i>)	1			1	4	1	1	1	1	4	13	3,94	
Amerykaniistyka (<i>American Studies</i>)	2	1		1	1			1	2	1	2	9	2,73
Komunikacja społeczna (<i>Mass Communications</i>)									2	1	2	5	1,52
Nauki polityczne (<i>Political Science</i>)			2				1		1		4	1,21	
Komunikacja werbalna (<i>Speech Communications</i>)		1		1						1	3	0,91	
Literatura (<i>Literature</i>)										2	1	3	0,91
Nauki o środowisku (<i>Environmental Studies</i>)							1	2			3	0,91	
Psychologia (<i>Psychology</i>)			2		1						3	0,91	
Architektura (<i>Architecture</i>)				1	1						2	0,61	
Nauki rolnicze (<i>Agriculture</i>)										2	2	0,61	
Biologia (<i>Biology</i>)										1	1	0,30	
Informatyka (<i>Information Science</i>)	1										1	0,30	
Nauki o zdrowiu (<i>Health Studies</i>)				1							1	0,30	
Turystyka (<i>Tourism</i>)								1			1	0,30	
Filmoznawstwo (<i>Cinema</i>)											1	0,30	
Muzykologia (<i>Music</i>)				1							1	0,30	
Studia nad Kobietami (<i>Women's Studies</i>)											1	0,30	
Razem	22	21	19	22	34	29	38	39	38	36	32	330	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie wykazu Klausa J. Meyer-Arendta, z University of West Florida, zamieszczonego na stronie: <http://www.geog.nau.edu/tg/contents/support/phds-1987-2000.html>.

doktoratu w ramach takiej dyscypliny. Warto dodać, że praca została obroniona w 1997 r., na jednym z najlepszych amerykańskich uniwersytetów (Purdue University), co może świadczyć, iż nazwa dyscypliny nie jest przypadkowa. Wydaje się, że nadanie tego doktoratu wpisuje się raczej w ogólną tendencję do „rozluźniania” kryteriów, jakie powinny spełniać współczesne dyscypliny naukowe, co powoduje nie tylko powstawanie nowych dyscyplin, ale także wzrost znaczenia nauk interdyscyplinarnych⁵. Dawniej wyższe uczelnie i korporacje naukowców „wymagały” od dyscyplin dużej spójności oraz wysokiego poziomu refleksji metodologicznej. Obecnie – choć nie bez oporów – dopuszcza się uprawianie tzw. obszarów wiedzy, grupowanych pod wspólnym nagłówkiem „badań” (ang. *studies*). Widać to zwłaszcza w nauce amerykańskiej, w której status odrębnych dyscyplin uzyskały na przykład: amerykanistyka (*American Studies*), czy nauki o środowisku (*Environmental Studies*), które czerpią z dorobku wielu dziedzin nauki, takich jak: psychologia, socjologia, medycyna, ekonomia czy antropologia. Być może nadanie wspomnianego wyżej doktoratu świadczy o tym, że mamy do czynienia ze swoistym przełomem w procesie autonomizacji badań nad turystyką i wyodrębniania się „*nauk o turystyce*”. Problematyka ta wykracza jednak poza zakres tego opracowania.

Wprawdzie przedstawione analizy dotyczą jedynie dwóch krajów, trzeba jednak podkreślić, że są to kraje znajdujące się w czołówce państw nadających ton współczesnym badaniom w zakresie turystyki. Można więc wnioskować, że w kierunkach badań naukowych nad turystyką zachodzą daleko idące zmiany.

Poza USA i Kanadą badania tego typu podejmowane są tylko w nielicznych krajach. W Polsce pierwsze próby takich badań podjęto dopiero kilka lat temu, a wstępne analizy – oparte na danych Ośrodka Przetwarzania Informacji w Warszawie⁶ – wykazały, że w latach 1990-2002 zatwierdzono 66 prac doktorskich, w których przedmiotem badań była turystyka (Alejziak 2003). W niniejszym artykule analizy zostały zawężone do okresu 1990-2000, tak aby można je było porównać z badaniami amerykańskimi. Dodatkowo analizom poddano także prace habilitacyjne⁷.

⁵ Klasycznym przykładem procesu tworzenia nowych dyscyplin naukowych może być socjologia, która stała się „matką” wielu dyscyplin hybrydowych (np. socjobiologii czy psychologii społecznej). Por. Kozłowski S., *Narodziny i rozwój dyscyplin naukowych* (<http://www.kbn.gov.pl/pub/kbn/sn/archiwum/9601/kozlow.html>).

⁶ Źródłem informacji były dwie bazy danych: *Rozprawy doktorskie i habilitacyjne* – zawierająca komunikaty o nadaniu stopni i tytułów naukowych oraz *Prace Naukowo-Badawcze „SYNA-BA”* – zawierająca dodatkowo streszczenie prac.

⁷ W Polsce trwa obecnie ożywiona dyskusja na temat zasadności funkcjonowania habilitacji, jako koniecznego etapu kariery naukowej. Poza Polską, stopień doktora habilitowanego (lub jego odpowiednik) funkcjonuje w takich krajach jak: Niemcy, Austria, Szwajcaria, Czechy, Słowacja, Słowenia, Węgry, Francja, Belgia i Holandia. Natomiast model anglosaski generalnie nie przewiduje tego stopnia naukowego, dotyczącego etapu pomiędzy kontraktową profesurą a doktoratem. W Wielkiej Brytanii, w niektórych dziedzinach istnieją tzw. „wyższe doktoraty” (ang. *higher doctorates*), zbliżone charakterem do polskiego stopnia doktora habilitowanego, aczkolwiek nie są one obowiązkowym etapem kariery naukowej.

Okazało się, że w badanym okresie przyznano w Polsce 44 stopnie doktora, w ramach 7 dyscyplin naukowych oraz 18 stopni doktora habilitowanego, w ramach 5 dyscyplin naukowych. Wyniki badań przedstawiono w tabeli nr 2.

Tab. 2. Doktoraty i habilitacje przyznane w Polsce, w latach 1990-2000, na podstawie badań nad turystyką

DOKTORATY	1990	91	92	93	94	95	96	97	98	99	2000	Suma	%
Nauki ekonomiczne				1		1	1	2	2	4	3	14	31,82
Nauki o Ziemi					1	1	2	2	1	2	4	13	29,55
Nauki o kulturze fizycznej		1	1	1		1		2	1	2		10	22,73
Nauki przyrodnicze		1										1	2,27
Nauki techniczne			1	1				1				3	6,82
Nauki rolnicze											2	2	4,55
Nauki medyczne					1							1	2,27
Razem doktoraty	-	2	2	3	2	3	4	7	4	8	9	44	100
HABILITACJE	1990	91	92	93	94	95	96	97	98	99	2000	Suma	%
Nauki ekonomiczne	3		1			3	1		1	1	1	11	61,11
Nauki o Ziemi				1							1	2	11,11
Nauki przyrodnicze			2	1								3	16,67
Nauki techniczne			1									1	5,56
Nauki teologiczne									1			1	5,56
Razem habilitacje	3	-	4	2	-	3	1	-	2	1	2	18	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Ośrodka Przetwarzania Informacji (<http://bazy.opi.org.pl>).

Pomimo różnic w terminologii oraz systemach klasyfikacji nauki, łatwo można zauważyć, że w Polsce struktura dyscyplin zaangażowanych w badania turystyczne jest inna niż w USA i Kanadzie. W przypadku doktoratów zdecydowanie dominują trzy dyscypliny: nauki ekonomiczne, nauki o Ziemi oraz nauki o kulturze fizycznej. Najbardziej rozpowszechnione są badania ekonomiczne, w ramach których powstała co trzecia praca doktorska dotycząca turystyki. Niewiele mniejszy udział mają nauki o Ziemi oraz nauki o kulturze fizycznej. Udział pozostałych dyscyplin jest już zdecydowanie mniejszy. W przypadku habilitacji dominacja nauk ekonomicznych jest jeszcze większa (ponad 60% prac). Warto podkreślić, że zarówno liczba, jak i dynamika skutecznie przeprowadzanych przewodów habilitacyjnych w Polsce, pozostawiają wiele do życzenia⁸. Tymczasem brak samodzielnych pra-

⁸ Warto dodać, że w latach 2000-2005 w Polsce skutecznie przeprowadzono tylko dwa przewody habilitacyjne na podstawie badań nad turystyką. Na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu z nauk humanistycznych (z zakresu socjologii turystyki) oraz na Uniwersytecie Szczecińskim z nauk ekonomicznych. Dla przykładu na Słowacji, tylko na jednej uczelni (na Wydziale Ekonomii Uniwersytetu Mateja Beli w Bańskiej Bystrzycy) w 2005 r. skutecznie przeprowadzono trzy habilitacje, w których przedmiotem analiz była szeroko pojęta turystyka. Por. *Habilitacja v cestovnom ruchu na Ekonomickej fakultet UMB*, *Ekonomiczna Revue Cestovnego Ruchu*, 4, 2005, s. 242.

owników nauki, którzy z kolei mogliby być promotorami prac doktorskich stanowi jedną z istotnych barier rozwoju badań naukowych nad turystyką w Polsce. Do tego wątku powrócimy jeszcze w końcowej części pracy.

Jak już wspomniano studia poddające analizom problematykę doktoratów powstałych na podstawie badań nad turystyką podejmowane są raczej rzadko i tylko w niewielu krajach. W ostatnim czasie, w dwóch różnych renomowanych czasopiśmie naukowych ukazały się jednak dwie ciekawe prace na ten temat.

Pierwsza to artykuł trójki autorów: D. Botterill'a, C. Haven oraz T. Gale (2002), poddaje analizom problematykę tzw. „turystycznych doktoratów” przyznanych w tych krajach w latach 1990-1999 w Wielkiej Brytanii i Irlandii. Autorzy, wykorzystali do tego bazę „*The index of theses*” (<http://www.theses.com>), wybierając z niej prace, w których – w tytułach lub streszczeniach – występowały następujące słowa kluczowe: wakacje, wczasowicz, turystyka, turysta, podróż, odwiedzający (wzięto pod uwagę te wyrazy występujące w liczbie pojedynczej lub mnogiej). W przytoczonych badaniach niestety nie dokonano analizy dyscyplin naukowych, w ramach których przyznawane były doktoraty, co uniemożliwia dokonanie porównań z Polską, USA i Kanadą. Do analiz wykorzystano bazę CABI – *Leisure, recreation and tourism abstracts*, w której wyodrębniła się 35 głównych tematów badań nad turystyką. Problematyka analizowanych prac doktorskich dotyczyła 16 takich tematów. Autorzy postanowili dołączyć do tego wykazu kolejnych 6 tematów (w przedstawionej niżej tabeli nr 3 są oznaczone gwiazdkami), które zdaniem autorów badań lepiej odzwierciedlały problematykę prac. Wyniki badań przedstawiono w tabeli nr 3.

Badania wykazały, że w analizowanym okresie, w obu krajach obroniono w sumie 149 prac doktorskich, a najczęściej podejmowano badania dotyczące szeroko pojętego rozwoju turystyki (18,9% zatwierdzonych doktoratów), wpływu turystyki (12%), zachowań turystycznych (10,7%) oraz przemysłu turystycznego (10%)⁹.

Na podstawie przytoczonych badań nie można wnioskować o strukturze dyscyplin naukowych, a tym samym porównać ich z przedstawionymi wcześniej danymi dotyczącymi doktoratów w USA, Kanadzie i Polsce. Dlatego też, postanowiono przeprowadzić dodatkowe analizy doktoratów w Polsce, które miały na celu doprowadzenie do choćby ograniczonej porównywalności ich problematyki z doktoratami brytyjskim, co wymagało pewnych arbitralnych decyzji dotyczących klasyfikowania poszczególnych prac. Tym razem wzięto pod uwagę doktoraty przyznane w ostatnich pięciu latach.

W okresie 2001-2005, na podstawie badań nad turystyką przyznano w Polsce 75 doktoratów, co oznacza wyraźny wzrost w stosunku do dekady lat dziewięćdziesiątych. Okazało się, że w analizowanym okresie najwięcej polskich doktoratów dotyczyło turystyki wiejskiej i agroturystyki (24%). Warto dodać, że prace na ten

⁹ Badania ujawniły także 30 prac pokrewnych do turystyki problematyki, które dotyczyły dziedzictwa kulturowego (*heritage*) – 30 prac, czasu wolnego (*leisure*) – 24 prace, muzealnictwa (*museums*) – 21, oraz rekreacji (*recreation*) – 22 prace (Botterill, Haven, Gale 2002).

Tab. 3. Doktoraty przyznane na podstawie badań nad turystyką w Wielkiej Brytanii i Irlandii w latach 1990-1999

Problematyka badań	1990	91	92	93	94	95	96	97	98	99	Suma	%
Obszary recepcji turystycznej (<i>Destinations</i>)							1				1	0,67
Turystyka międzynarodowa (<i>International tourism</i>)					1			1			2	1,34
Turystyka zrównoważona (<i>Sustainable tourism</i>) *						1			2	1	4	2,68
Zachowania turystyczne (<i>Tourism behaviour</i>)	1	1	2			1	3	3	2	3	16	10,74
Rozwój turystyki (<i>Tourism development</i>)			3	4	1	2	4	4	7	3	28	18,79
Edukacja turystyczna (<i>Tourism education</i>) *		1						1			2	1,34
Historia turystyki (<i>Tourism history</i>) *					1	1					2	2,68
Wpływ turystyki (<i>Tourism impact</i>)			1	2		4	2	6	1	2	18	12,08
Zarządzanie turystyką (<i>Tourism management</i>)				1		1		1	1		4	2,68
Organizacje turystyczne (<i>Tourism organizations</i>)									2		2	1,34
Planowanie turystyczne (<i>Tourism planning</i>) *			1			2	1	1		2	7	4,70
Polityka turystyczna (<i>Tourism policy</i>)		3		1	2	1			1	2	10	6,71
Technologia turystyki (<i>Tourism technology</i>) *	1					2	2	1		3	9	6,04
Teoria turystyki (<i>Tourism theory</i>)		1			1			1			3	2,01
Atrakcje turystyczne (<i>Tourist attractions</i>)								1			1	0,67
Wyobrażenia turystyczne (<i>Tourist imaginery</i>) *	1				1		1	1	2	3	9	6,04
Przemysł turystyczny (<i>Tourist industry</i>)		1	2	1	1	1	3	6			15	10,07
Turystyka miejska (<i>Urban tourism</i>)				1				1			2	1,34
Interpretacja odwiedzających (<i>Visitor interpretation</i>)							1	1	1	1	4	2,68
Zachowania odwiedzających (<i>Visitor behaviour</i>)	1		1			1	1		1		5	3,36
Zarządzanie odwiedzającymi (<i>Visitor management</i>)							1			2	3	2,01
Motywacje odwiedzających (<i>Visitor motivation</i>)					1				1		1	0,67
Razem	4	7	10	10	9	17	22	29	19	22	149	100

* Uwagi w tekście

Źródło: Botterill, Haven, Gale (2002).

temat bronione były w ramach różnych dyscyplin naukowych, w tym 6 w ramach nauk rolniczych. Na drugiej pozycji znalazły się badania marketingowe (13,3%). Dynamikę i strukturę dyscyplinarną, a także konkretną problematykę doktoratów pokazuje tabela nr 4.

Tab. 4. Doktoraty przyznane na podstawie badań nad turystyką w Polsce w latach 2001-2005

Dyscyplina	2001	2002	2003	2004	2005	Suma	%
Nauki ekonomiczne	6	10	5	10	7	38	50,67
Nauki o Ziemi	4	3	3	3	1	14	18,67
Nauki o kulturze fizycznej	2	2	2	1	2	9	12,00
Nauki techniczne	1	1				2	2,67
Nauki rolnicze	2	2		1	1	6	8,00
Nauki humanistyczne	2		2		2	6	8,00
Według problematyki badań (razem 75 prac, w tym:	17	18	12	15	13	75	100
Obszary recepcji turystycznej	2			1		3	4,00
Turystyka międzynarodowa				1		1	1,33
Zachowania turystyczne	1	4	1		3	9	9,00
Rozwój turystyki	2		1		1	4	5,33
Historia turystyki					1	1	1,33
Wpływ turystyki	1	2	1	2		6	8,00
Planowanie turystyczne			1			1	1,33
Polityka turystyczna				3	1	4	5,33
Atrakcje turystyczne	1					1	1,33
Turystyka wiejska, agroturystyka*	6	8		2	2	18	24,00
Walory turystyczne i ich ochrona*		2		1		3	4,00
Zagospodarowanie turystyczne*	1		2			3	4,00
Marketing i produkt turystyczny*	1		2	3	4	10	13,33
Turystyka rekreacyjna i zdrowotna*	1	1				2	2,67
Wychowawcze i społeczne aspekty turystyki*			1			1	1,33
Informatyka*		1	2	1		4	5,33
Formy turystyki (religijna, piesza)*	1		1			2	2,67
Przemysł turystyczny (organizacja i funkcjonowanie przedsiębiorstw turystycznych).				1	1	2	2,67

*) gwiazdkami oznaczono kategorie nie wyodrębniane w badaniach brytyjskich.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Ośrodka Przetwarzania Informacji (<http://bazy.opi.org.pl>).

W porównaniu do badań brytyjskich, zauważa się podobieństwo w zakresie udziału badań ekonomicznych oraz różnice w kierunkach badań społecznych i przyrodniczych. W Polsce stosunkowo rzadkie są badania nad planowaniem i po-

lityką turystyczną oraz przemysłem turystycznym, które w Wielkiej Brytanii i Irlandii należały do bardzo często podejmowanych. Warto zwrócić uwagę na fakt, że w ogóle nie znaleziono prac, które swoją problematyką najbardziej pasowałyby do kilku kategorii wyodrębnionych w badaniach brytyjskich (takich jak: teoria, edukacja i technologia turystyki, organizacje turystyczne, interpretacja i zachowania odwiedzających itd.)¹⁰.

Druuga ze wspomnianych wcześniej prac dotyczy Chin oraz informuje w bardzo ogólny sposób o pracach doktorskich z zakresu geografii turystyki (*tourism geography*) obronionych w tym kraju w latach 1989–2000 (Bao 2002). Według informacji J. Bao (2002), pierwsze studia doktoranckie rozpoczęto w Chinach dopiero w roku 1986. Choć pierwszy doktorat przyznano w roku 1989 (otrzymał go Yifang Chu za pracę pt. *The spatial organization of tourism*, obroniona w Nankai University), to kolejny przyznano dopiero po pięciu latach. Do 2000 r. w Chinach zatwierdzono zaledwie 20 doktoratów przyznanych na podstawie badań geograficznych nad turystyką. Z informacji zawartych w cytowanym artykule jasno nie wynika, czy doktoraty takie są przyznawane także w ramach innych dyscyplin naukowych. Wspomniano tylko, że jeden z doktoratów (ten pierwszy) miał raczej ekonomiczny charakter, ale z uwagi na kierunkowe geograficzne wykształcenie jego autora oraz recenzentów, uwzględniono go w wykazie. Najwięcej doktoratów obroniono w Instytucie Geografii Chińskiej Akademii Nauk (Institute of Geography, Chinese Science Academy) oraz na Uniwersytecie Pekinśkim (Peking University).

W pracy J. Bao mocno zaakcentowano trudności, na jakie napotykają badacze turystyki w Chinach, przy próbach uzyskania stopnia doktorskiego. Trudności w prowadzeniu badań nad turystyką oraz aplikacjami doktorskimi z tego zakresu nie dotyczą jednak tylko tego kraju. Na marginalizację badań nad turystyką oraz problemy związane z rozwojem młodej kadry naukowej zwracają uwagę między innymi D. Botterill, C. Haven i T. Gale (2002, s. 285). Jednym z nich jest dosyć powszechna opinia o niskiej randze oraz małej wartości badań nad turystyką, co skutkuje pomijaniem jej w przyznawaniu środków na badania naukowe w różnego rodzaju instytucjach, zarówno tych które przyznają środki, jak i uczelniach, w ramach których funkcjonują jednostki prowadzące badania turystyczne. Wynika to między innymi z faktu, że obecnie o dystrybucji środków na badania naukowe w zasadniczej części decyduje parametryczny system oceny prac naukowych, który dla turystyki jest szczególnie niekorzystny, ze względu na małą liczbę wysoko punktowanych międzynarodowych czasopism naukowych, zwłaszcza tych z tzw. listy filadelfijskiej¹¹. Jeśli nawet dane czasopi-

¹⁰ W analizach dotyczących doktoratów w Polsce kategorii *Zarządzanie turystyką*, *Turystyka miejska* oraz *Turystyka zrównoważona* uznano za zbyt ogólne i postanowiono z nich zrezygnować, gdyż stanowiły istotny przedmiot analiz większości prac.

¹¹ *Master Journal List*, nazywana jest często właśnie tak, od Filadelfii, gdzie swoją siedzibę ma publikująca ją *Institute of Scientific Information (ISI)*. Lista ta obejmuje około 8,5 tysiąca starannie wyselekcjonowanych periodyków naukowych, które uznawane są za bazę najważniejszych czasopism naukowych na świecie, obejmującą wszystkie dziedziny nauki. Funkcjonowanie tej

smo turystyczne¹² (lub pokrewne turystyce – np. z zakresu rekreacji, transportu czy geografii) na tej liście się znajduje, to i tak zazwyczaj ma niski tzw. *Impact Factor*, stanowiący jeden z podstawowych mierników oceny prac naukowych, co z kolei powoduje, że środki przeznaczane na badania turystyczne są też odpowiednio niskie.

Oprócz małych środków na prowadzenie badań, trudności w uzyskiwaniu stopni i tytułów naukowych przez badaczy turystyki wynikają również z faktu, że w wielu krajach istnieje niewystarczająca ilość ośrodków i instytucji naukowych, które mają prawa do nadawania stopni i tytułów naukowych na podstawie badań nad turystyką. Sytuacja taka występuje na przykład w Polsce, gdzie młodzi badacze zainteresowani turystyką, często muszą dostosowywać tematy swoich rozpraw doktorskich do – zazwyczaj wąsko określonego – przedmiotu i zakresu badań instytucji nadających tytuły naukowe. Turystyka zajmuje w nich zwykle pozycję marginalną, przez co wśród członków tych instytucji (np. rad wydziału uczelni wyższych) trudno wskazać wymaganą liczbę specjalistów z zakresu turystyki. Grono profesorskie zwykle oświadcza wtedy, że nie czuje się kompetentne w zakresie turystyki i niezależnie od wartości badań, odrzuca wnioski o wszczęcie przewodu doktorskiego lub habilitacyjnego.

W takiej sytuacji wielu zdolnych naukowców rezygnuje z problematyki turystycznej, jako przedmiotu swoich badań. Obawiając się, że ich trud nie zostanie zwieńczony uzyskaniem upragnionego tytułu, tematem swoich badań czynią zagadnienia, które może interesują ich mniej niż turystyka, jednak dają większą pewność zrobienia doktoratu. Tylko niektórzy spośród nich, po zdobyciu tytułu, wracają do badań nad turystyką. Natomiast duża ich część odchodzi od badań nad turystyką na zawsze, z oczywistą szkodą dla postępu w tej dziedzinie. Efektem takiej sytuacji jest bardzo powolny przyrost (a czasami nawet spadek) liczby badaczy zajmujących się na co dzień problemami turystyki. Dotyczy to zwłaszcza samodzielnych pracowników nauki (profesorów i doktorów habilitowanych), co powoduje wspomniane wcześniej trudności w znalezieniu odpowiedniej liczby specjalistów niezbędnych do promocji doktorskich, i w ten sposób koło się zamyka¹³. Warto podkreślić, że zasygnalizowane problemy występują w wielu krajach na całym świecie, nawet w tych, które przodują w dziedzinie badań nad turystyką.

listy oparte jest na tzw. prawie Samuela Bradforda, mówiącym o tym, że trzon światowego piśmiennictwa naukowego w każdej dziedzinie obejmuje tylko niewielką liczbę czołowych periodyków, do których odwołują się niemal wszyscy naukowcy.

¹² Na najbardziej prestiżowej liście czasopism naukowych *Master Journal List* znajdują się zaledwie dwa czasopisma o wyraźnym profilu turystycznym: „*Annals of Tourism Research*” oraz „*Tourism Management*” (bo trudno zaliczyć już do tej grupy wpisany ostatnio na tę listę periodyk „*Journal of Travel Medicine*”, który jest czasopismem o profilu medycznym).

¹³ O tym, że bardzo zła sytuacja w tym względzie występuje także w Chinach pisze J. Bao, według którego spośród 12 recenzentów, którzy oceniali wszystkie dotychczasowe doktoraty z zakresu geografii turystyki w Chinach, dwóch już nie żyje, trzech przeszło na emeryturę, a kolejnych czterech przestało recenzować prace z tego zakresu (Bao 2002, s. 151).

Pomimo że badania, na podstawie których przyznawane są stopnie i tytuły naukowe (w tym przypadku głównie doktoraty) nie są jedynym wyznacznikiem poziomu i kierunków rozwoju nauki, to jednak na pewno należą do jednych z najważniejszych. Przedstawione w tym artykule wyniki badań, pozwalają określić podobieństwa i różnice w badaniach nad turystyką, prowadzonych w analizowanych krajach. Ukazały one istotne różnice w badaniach nad turystyką w Polsce oraz USA i Kanadzie oraz na Wyspach Brytyjskich. Najważniejsza dotyczy ilości badań oraz skutecznie broniących doktoratów, która na kontynencie amerykańskim i na wyspach jest dużo większa niż w Polsce. Zdecydowanie większa jest tam również różnorodność podejmowanej problematyki oraz dyscyplin, w ramach których nadawane są doktoraty za badania nad turystyką. Warto także zwrócić uwagę na duże różnice w strukturze dyscyplinarnej badań w Polsce oraz USA i Kanadzie. Wbrew temu, jak można by sądzić, wśród badaczy amerykańskich ekonomia jest tą dziedziną studiów nad turystyką, która cieszy się dużo mniejszym powodzeniem, niż wśród badaczy polskich. Dyscypliną, która tam w ostatnim czasie dominuje jest rekreacja. Wprawdzie systemy klasyfikacyjne oraz terminologia naukowa w Polsce oraz Ameryce Północnej znacznie się różnią, można jednak przyjąć, że „amerykańska” rekreacja (*recreation*) to dyscyplina obejmująca część zagadnień składających się na zakres „polskich” nauk o kulturze fizycznej. W tym kontekście warto zauważyć, że w obu zestawieniach (dotyczących USA i Kanady oraz Polski) udział tych obu dyscyplin jest bardzo podobny (25% i 22%). W artykule zwrócono także uwagę na trudności w uzyskiwaniu tytułów i stopni naukowych na podstawie badań nad turystyką. Wydaje się, że jest to jedna z podstawowych barier hamujących dalszy rozwój, która hamuje także rozwój wyższego szkolnictwa turystycznego, co wobec ogromnego wzrostu zainteresowania studiami nad turystyką należy uznać za zjawisko szczególnie niekorzystne¹⁴.

Literatura

- Alejski W., 1999, *Turystyka w obliczu wyzwań XXI wieku*. Albis, Kraków.
- Alejski W., 2003, *Perspektywy i kierunki rozwoju badań naukowych nad turystyką*, [w:] G. Gołębowski (red.): *Kierunki rozwoju badań naukowych w turystyce*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, 231-248.
- Alejski W., 2005, *Present status and perspectives of tourism research development*, [w:] W. Alejski, R. Winiarski (red.), *Tourism in scientific research*, Krakow-Rzeszów, 257-279.

¹⁴ Ustawowe wymagania, dotyczące minimalnej liczby osób z tytułami naukowymi i stopniami doktorskim powodują, że w tej chwili większość wyższych szkół zawodowych w Polsce, nie spełnia warunków kadrowych do tego, aby prowadzić studia zawodowe z zakresu turystyki, a w przypadku studiów magisterskich warunków tych nie spełnia praktycznie żadna polska uczelnia.

- Alejziak W., Winiarski R., 2003, *Perspektywy rozwoju nauk o turystyce*, [w:] R. Winiarski (red.), *Nauki o turystyce. Wydanie 2. Poprawione i uzupełnione*, Studia i Monografie AWF, Kraków, 7, 157-165.
- Bao J., 2002, *Tourism geography as the subject of doctoral dissertations in China, 1989-2000*, *Tourism Geographies* 4 (2), 148-152.
- Botterill D., Haven C., Gale T., 2002, *A survey accepted by universities in the UK and Ireland for studies related to tourism, 1990-1999*, *Tourist Studies* 2(3), 283-311.
- Dann G., Nash D., Pearce P., 1988, *Methodology in tourism research*, *Annals of Tourism Research*, 15, 1-28.
- Gołembski G. (red.), 2003, *Kierunki rozwoju badań naukowych w turystyce*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Habilitacja v cestovnom ruchu na Ekonomickiej Fakulte UMB*, 2005, *Ekonomická Revue Cestovného Ruchu*, 4.
- Jafari J., Aaser D., 1988, *Tourism as the subject of doctoral dissertations*, *Annals of Tourism Research*, 15, 407-429.
- Kozłowski J., 1996, *Narodziny i rozwój dyscyplin naukowych*, *Sprawy Nauki*, Biuletyn KBN, www.kbn.gov.pl/pub/kbn/sn/archiwum/9601/kozlow.html.
- Lipiec J., 2003, *Filozofia turystyki*, [w:] R. Winiarski (red.), *Nauki o turystyce. Wydanie 2. Poprawione i uzupełnione*, Studia i Monografie AWF, Kraków, 7.
- Meyer-Arendt K.J., 2000, *Tourism geography as the subject of North American doctoral dissertations and master's theses, 1951-1998*, *Tourism Geographies*, 2, 140-156.
- Pearce D.G., Butler R.W. (red.), 1993, *Tourism research. Critiques and challenges*, Routledge, London.
- Ritchie J., 1975, *Some critical aspects of measurement theory and practice in travel research*, [w:] *Journal of Travel Research*, 14(1): 1-10.
- Theuns L., 1986, *Priorytety w badaniach turystycznych. Przegląd opinii ekspertów, ze szczególnym uwzględnieniem krajów rozwijających się*, *Problemy Turystyki*, Instytut Turystyki, 1, 48-66.
- Zdebski J., Winiarski R., 1991, *Psychologia turystyki w Polsce. Stan obecny i perspektywy rozwoju*, *Folia Turistica* 1, AWF, Kraków, 107-116.